

Дух у просторі літер

Володимир Ричка

Дух і Літера. — Ч.1-2, 1997; ч.3-4, 1998.

Започаткований Центром європейських гуманітарних досліджень Національного університету «Києво-Могилянська Академія» часопис «Дух і Літера» своєрідно акумулює досвід видання однойменної книжкової серії, поєднавши високі галузі гуманітаристики з доступним широкому читачьому загальному стилем викладу й різноманітністю матеріалів. Засадничою функцією видання, мовлячи словами одного з його фундаторів Вадима Скуратівського, є прагнення «поєднати незліченні «морфологічні техніки» сучасної думки — і інтуїцію її загадкового підґрунтя...». Вельми промовистою з цього погляду є й сама назва часопису: як на мене, в ній образно окреслено, даруйте на слові, дискурс логосу, що видобуває ослівеснену істину. Дух розгортається у просторі Літер і, як говорив один із літературних героїв Умберто Еко, «якщо випаровується одна літера, розривається нитка, яка повинна з'єднати тебе з вищими сферами». До цього реєстру належить більшість текстів, розміщених в обох книжках часопису.

Насамперед хотілося б звернути увагу на оприлюднені в них матеріали міждисциплінарного наукового семінару імені Івана Лисяка-Рудницького, який став центром притягання для представників різних галузей знань, трибуною глибоких і плідних дискусій. Редколегія часопису, опублікувавши матеріали шістьох його засідань («Інтелектуальна свобода в сьогодиншній Україні», «Суспільні ролі інтелігенції», «Соціальна напруженість в українському суспільстві», «Право та безправ'я сьогодення», «Національна безпека України», «Віра та релігія в сучасній Україні»), має намір робити це й надалі. Було б добре у майбутньому, об'єднавши їх під однією обкладинкою, спробувати видати окремою книгою. Важливо навести дату кожного зібрання, перелік його учасників, а також подати бодай коротке резюме англійською мовою.

Привертає увагу бібліографічний розділ часопису — цікавими рецензіями та оглядами найважливіших видань і публікацій, що з'явилися останнім часом. Схоже, часопис прагне повернути добрі традиції української бібліографії, що їх, приміром, закладав Михайло Грушевський у редактованому ним журналі «Україна». В усякому разі, серед нашої періодики мені досі не траплялося видання з повнішим — і за обсягом, і за аналітичним змістом — бібліографічним розділом. Маю надію, що редакція й надалі плекатиме його й удосконалюватиме. Можна подумати й про те, щоб запровадити відповідні рубрики та публікувати анотації на видання, що надійшли на адресу редакції.

Левову частку матеріалів, розміщених у часописі, становлять перекла-

ди з неопублікованих раніше українськи творів яскравих мислителів ХХ століття. В сузір'ї імен — Ігор Шевченко, Сімона Вейль, Блез Паскаль, Олександр Шмеман, Лев Шестов, Роман Шпорлюк, Емануель Левінас (ч.1-2); Христос Яннарас, Георгій Флоровський, Жан Данієлу, Марк Саньоля, Стівен Холмс, Сергій Аверінцев та Юлій Шрейдер (ч.3-4). Слід віддати належне упорядникам: їм не забракло доброго смаку та перекладацької снаги. Залишаючи

читачів часопису «Дух і Літера» основні ідеї цього дослідження, окреслити їх місце і роль в епістемологічних дискусіях, відлуння яких розбурхує вже й вітчизняну гуманітаристику. Рікєрова герменевтика, його теорія полісемії, на мій погляд, відкриває захопливу перспективу по-новому осягнути природу і, що особливо важливо, пояснювальні процедури історичної дисципліни.

У просторі літер багатосторінкового часопису повсюдно вчувається дух Кліо. Вітхую для її шанувальників є стаття-дослідження відомого історика Ігоря Шевченка «Україна

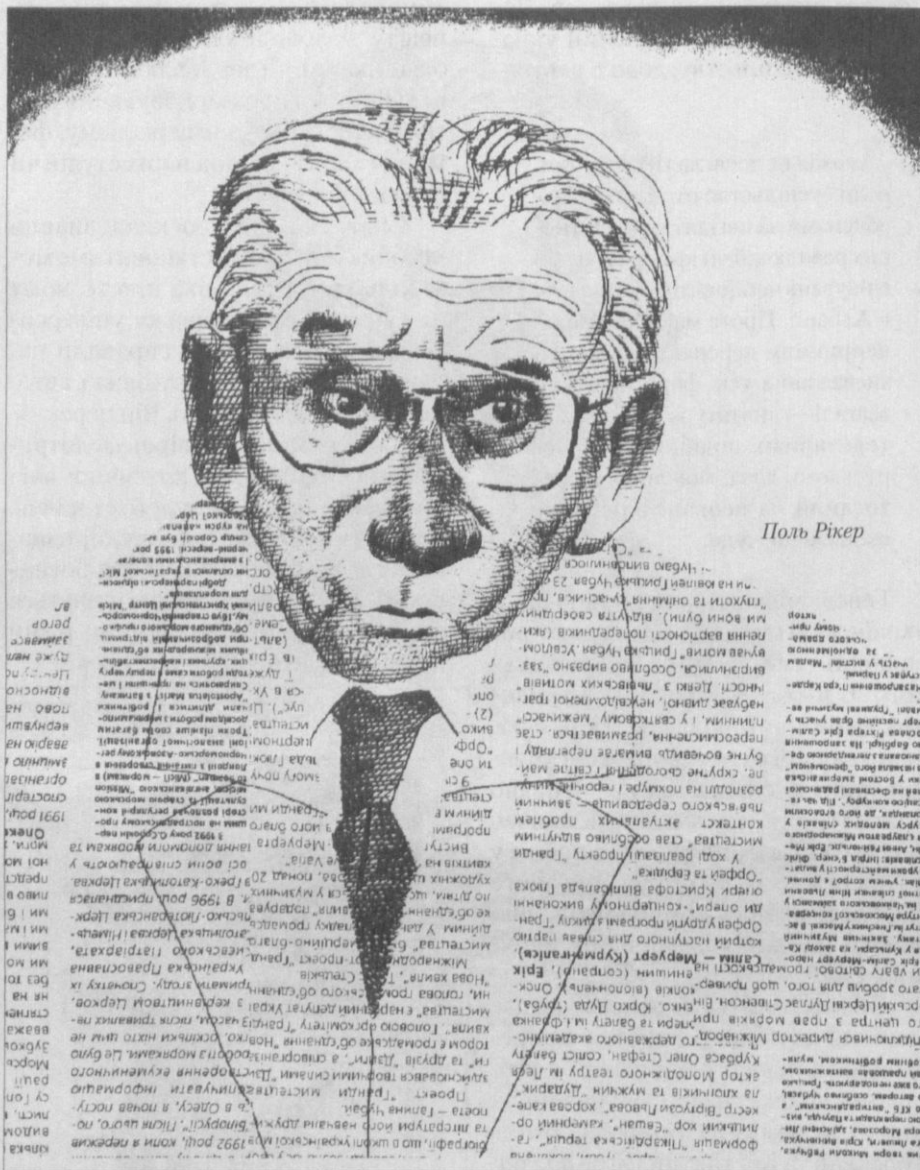
радянської імперії, було, на думку дослідника, їхнє надмірне розширення: «Вони встановили гегемонію над націями й територіями, які відмовлялися визнати Росію і/або СРСР зразком вищої цивілізації, вищою формою розвитку економіки й урядування — якостей, що їх мусить мати імперія, якщо її система управління не базується на самому насильстві». Ці чинники, погодьмося з автором, стали додатковими перешкодами у формуванні сучасної російської нації.

Володимир Кулик у статті «Націоналізми в сучасній Україні» (ч.1-2) всупереч твердженням «національно свідомих» авторів справедливо, на мою думку, заперечує спадкоємність національної та державницької свідомості в Україні. Витоки сучасного українського націоналізму, як і націоналізмів більшості етнічних груп України, він шукає в націоналізмах періоду так званого «першого відродження» та руйнуваннях радянського часу. Висновки, яких дійшов дослідник, проаналізувавши характер національного руху в Україні кінця 1980-х — 1990-х років, могли би стати в пригоді владним структурам та ідеологам націоналістичних партій — та боюся, що ні ті, ні ті часопису «Дух і Літера» не читають.

Про Юрія Михайловича Лотмана і структурну школу в контексті культури 70-х років ідеться у вишуканому етюді Ольги Сєдакової «Одвічні сни, неначе згустки крові...» (ч.1-2). Спомини Ольги Сєдакової — яскравої творчої особистості, обдарованого мислителя і художника слова — дають можливість відчувати живий подих епохи, енергетику думки Юрія Лотмана, глибше осягнути роль тартуської структурної школи в інтелектуальній історії Росії та й Європи взагалі. Однією із засадничих функцій структуралізму було, якщо говорити в категоріях того часу, культурне очищення — як розтлумачує авторка, «очищення не лише від зовнішньої щодо традиційної культури, офіційно-«пролетарської» системи цінностей, але й від того закоружлого матеріалу, котрий накопичився в самій традиції: від упередження, провінційності, епігонського романтизму».

В цьому ж таки числі вміщено роздуми Сєдакової про постмодернізм та його визначальні риси в контексті посттоталітарної культури («Постмодернізм: засвоєння відчуження»). Цей матеріал — своєрідне продовження й доповнення попереднього: адже постмодернізм, як відомо, сформувався на теоретичному субстраті структуралізму.

Тут, мабуть, не місце докладно розглядати доповіді, виголошені на полтавській конференції «Міфи сучасної України» (часопис публікує їх у ч.3-4). Її організатори — Женевський університет та Національний університет «Києво-Могилянська Академія» — поставили перед собою завдання розглянути широке коло проблем, пов'язаних із тим, як формуються міфічні уявлення і як вони проявляються в реаліях сучасного суспільно-політичного та духовного життя. Важливо відзначити: за ґрунтовністю й різноманітністю підходів

Поль Рікер

осторонь дискусійне питання про те, наскільки доступні ці праці широкому читачьому загальному, зауважу, що в будь-якому разі годилося би подавати вихідні дані видання, з якого зроблено переклад, а також бодай коротку передмову до нього та примітки. На жаль, опубліковані в часописі перекладні тексти здебільшого не обтяжені таким апаратом.

Щасливою нагодою безпосередньо познайомити читачів «Духу і Літери» з Полем Рікером скористався один із видавців часопису Костянтин Сігов — у першому-другому числі публікується запис їхньої бесіди. Непересічний філософ, авторитетний дослідник у царині теорії історіописання Поль Рікер посідає помітне місце в інтелектуальній історії останньої третини нашого століття. З основами його практичної філософії український читач знайомий із книжки «Навколо політики» — 1995 року її надруковано в бібліотеці «Духу і Літери». Однак фундаментальна його праця «Час і розповідання» («Temps et récit», 1983–1985) залишається в Україні маловідомою, тож варто було б спопуляризувати для

між Сходом і Заходом», передрукована з його однойменної монографії (ч.1-2). Проблема, яку порушує автор, належить до кола чи не найгостріших питань сучасної вітчизняної (та й не тільки вітчизняної) історіографії, або радше історіософії — це підтверджує дискусія, розпочата на сторінках «Критики» блискучим есеєм Олексія Толочка (ч.7-8 за 1998 рік). Історикам іще належить з'ясувати, на якому тісті замішано українську ментальність — західному чи орієнтальному? І боюся, що їхні висновки будуть не на користь омріяного і жаданого Окциденту.

Вельми цікавими є також роздуми Романа Шпорлюка про чинники, які мали вплив на розпад Російської імперії та СРСР. Відомий гарвардський учений переконливо доводить, що в обох випадках «Росія» сприяла падінню «Імперії» через неспроможність ані царської, ані радянської держав розв'язати «російське питання» — інакше кажучи, усунути конфлікт між імперською державою та власне російською нацією. Іншим важливим чинником, що вплинув на падіння російської та

Малюнок Володимира Костяка

до розв'язання проблеми ця конференція, на відміну від багатьох інших наукових форумів, — вагомий і серйозний крок уперед вітчизняної гуманітаристики. Необхідно продовжити обговорення порушених на конференції надзвичайно цікавих і важливих питань — хоч би, приміром, у формі дискусії з приводу вже опублікованих текстів. Міфологічна інтерпретація української історії досі не розглядалася в європейському типологічному контексті; окремою темою розмови, на мій погляд, могла би стати міфологія націю/державотворчих процесів в історичній ретроспективі.

З правдивою приємністю хочу відзначити, що часопис «Дух і Літера» — чи не єдине українське видання, яке відгукнулося добрим словом на 60-річчя від дня народження знаного світові російського інтелектуала Сергія Сергійовича Аверінцева

(стаття Вадима Скуратівського «Майстер та його метод» у ч.3-4). Тут-таки вміщено два його пречудових есеї: «Ми покликані у спілкування» та «Нотатки щодо європейського контексту російських суперечок (Слов'янофіли, Володимир Соловйов, «почвенники»)».

Принагідно нагадаю, що 1 вересня минулого року Сергієві Аверінцеву присвоєно звання професора honoris causa Національного університету «Києво-Могилянська Академія». Незабутнє враження справили на мене його виголошена тоді інаугураційна лекція і зустріч із ученим у редакції «Духу і Літери» — сподіваюся, часопис у найближчому числі ознайомить читачів із її стенограмою. Особливо цікавою та повчальною, як на мене, була та частина розмови, де Сергій Сергійович згадував про свою роботу над статтями до «Філософської енциклопедії». Нині

в Україні розгорнулася робота відразу над кількома енциклопедіями, і мені дуже хотілось би, щоб наші «енциклопедисти» прислухалися до мудрих слів Майстра:

Стаття в енциклопедії відрізняється від статті в часописі і від будь-якого полемічного тексту тим, що ставить себе поза суперечкою: не переконує читача, а навчає, «освічує», пропонує йому взяти щось до відома. Енциклопедичний жанр сам по собі перетворює спірне на безсумнівне. Це свого роду антиавторитаристський авторитаризм: суперечка йде про право навчати, як навчає проповідник із кафедри.

У цьому ж числі вміщено портрет ще однієї неоднозначної, але поза всяким сумнівом, яскравої творчої особистості — Йосифа Бродського. У

великої інтелектуальної привабливості есеї Оксани Забужко «Прощання з імперією: кілька штрихів до одного портрету» органічно поєднуються замішане на особистих враженнях від зустрічей із поетом осягнення творчості Бродського з науково-аналітичним дослідженням природи імперських культур. Дослідження Забужко піднімає досі належним чином не розроблену проблему взаємовідносин «національного» (колонізованого) й «імперського» (колонізаторського) в посттоталітарному культурному просторі. Маю надію, що міркування та спостереження дослідниці стануть об'єктом обговорення, підвалиною діалогу між українськими та російськими гуманітарниками. Мені здається, часопис «Дух і Літера» своїми публікаціями створив добрий ґрунт для такої розмови — спокійної, зацікавленої, науково коректної та доброзичливої. □

Хто хоче відродитися, мусить померти

Марко Стех

Юрій Андрухович. Перверзія. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 1997;

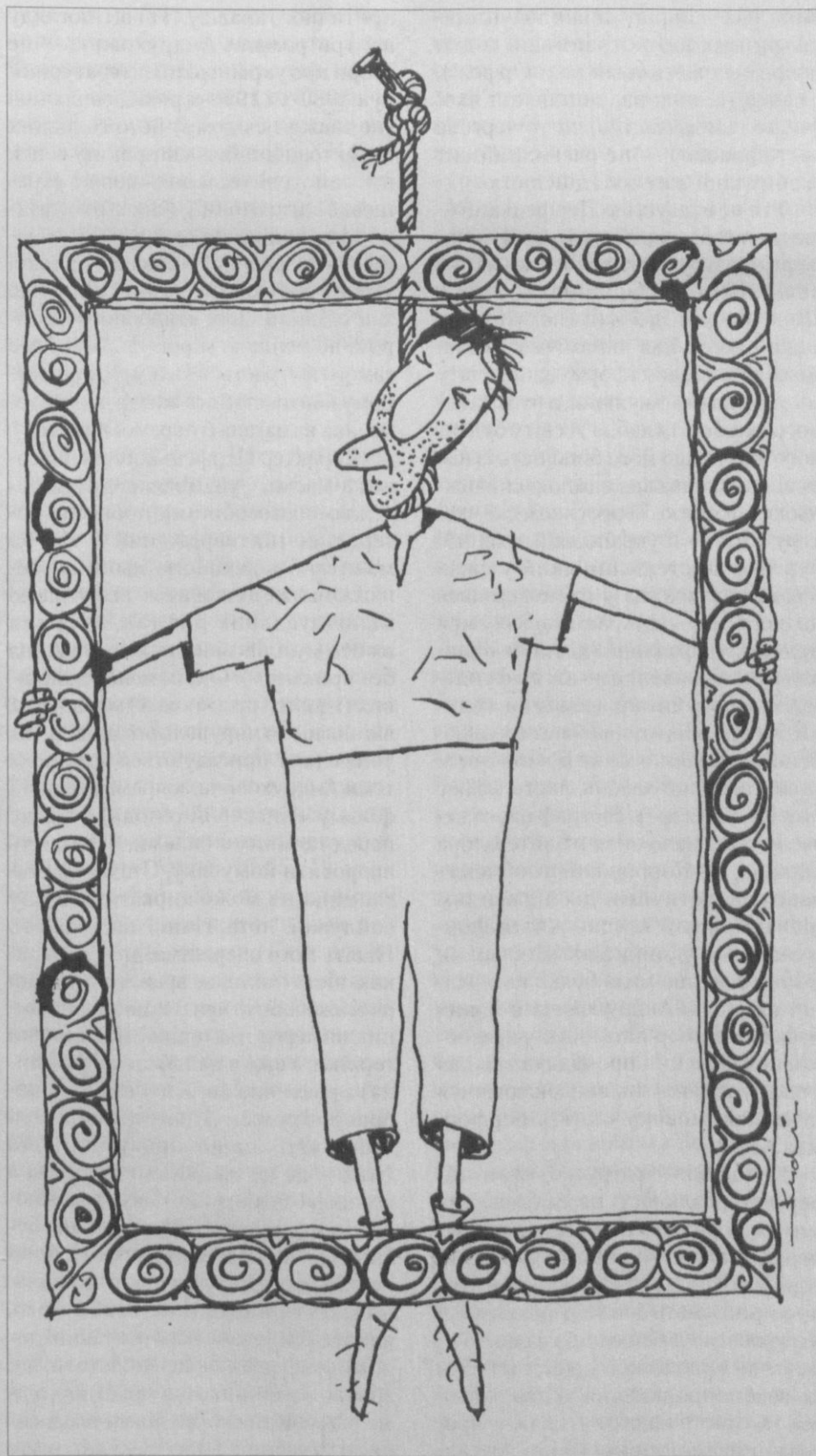
Валерій Шевчук. Око Прірви. Київ: Український письменник, 1996;

Іздрік. Воцтек. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 1997;

Юрко Гудзь. «Не-Ми». Кур'єр Кривбасу, 1998, чч. 102 і 103.

Загадка джерел і механізмів самоусвідомлення людини, визначення (бодай приблизне) природи і меж того, що становить якщо й не об'єктивну сутність, то принаймні наше відчуття і сприйняття особистого «я», окреслення кордонів (якщо такі кордони взагалі існують), що за ними «я» кінчається, а починається «Інше» («Не-Ми», сказав би Юрко Гудзь) — усе це, напевне, назавжди залишиться таємною, якої не зможуть повністю «приручити» ні наукові теорії, ні релігійні догми. А водночас, попри «безнадійність» своїх дослідів, людина ніколи, мабуть, не покине шукати «самої себе», бо прагнення-інстинкт до самовизначення — це один із найголовніших, якщо не найголовніший імпульс розвитку людської свідомості.

Це якоюсь мірою стосується і суспільних груп та цілих народів, що в переломних періодах своєї історії відчують потребу ґрунтовного переосмислення й нового визначення своєї ідентичності, свого колективного «я» — поняття ще ефемернішого, ніж «я» індивіда, а проте помітного на тлі історичного розвитку людських спільнот. І, як у випадку окремої особистості, одним із виявів, а водночас і засобів для спостереження процесу колективного самоусвідомлення, є творча діяльність людини, зокрема сфера, яку умовно називаємо мистецтвом. Адже, без сумніву, взаємопроникання «я» та «Іншого» виводить реальність більшості

Малюнок Віктора Кудина

мистецьких творів поза межі особистого світу творців — у сферу колективних змістів. Тут, зрештою, і джерело вічних дилем мистецтва: наскільки твір залежний від свідомості творця й збігається з його особистим розвитком, якою мірою «я» можна вважати автором твору, і навіть — чи творець може й повинен залишатися «собою» в творчому процесі й у житті взагалі?

1.

В українській літературі 1990-х років мотиви самовизначення-самоусвідомлення часто виявляються у спонтанних поверненнях до архетипових тем-моделей переломного стану, з них найпоширенішими є мотиви смерті й воскресіння. Одна з найвиразніших таких моделей відображена в «Перверзії» Юрія Андруховича. Герой роману принципово позбавлений чітко окресленого «я», неодноразово зазначено, що Стах Перфецький — одне з багатьох його імен (тобто й особистостей). «А всього імен його було сорок і жодне з них не було справжнім, бо справжнього не знав ніхто, навіть він сам», — і «сорок», як автор люб'язно пояснює, — символ нескінченної кількості.

Дехто (наприклад, Майкл Найдан) сприймає це як симптом кризи особистості людини нашого часу, а конкретніше кризи особи в пострадянському суспільстві, і це, без сумніву, переконливо. Втім, мотив майже вольової відмови від «я» в романі такий уперто послідовний, що мимоволі згадується фраза великого німецького актора першої половини ХХ століття Вернера Кравса — той казав, що став актором, «щоби не бути „я“» — і коментар Ігоря Костецького: «Тут, либонь, суть усієї мудрості мистецтва і не тільки мистецтва театру. Занадто вузькі межі відвела природа людині в її фізичній оболонці. Бути чимось поза собою, цього владно вимагає від неї Творець її духу». І традиція театру, яку пред-